

LIVET ER EN REJSE

eller

AT REJSE ER AT LEVE

*Rapport om
KIRKE OG TURISME med udgangspunkt i Ribe Stift*

Udarbejdet under studieorlov FEB-APR 2019

Thue Raakjær Jensen

INDHOLDSOVERSIGT

FORORD.....	3
Den kirkelige turistvirksomhed ved Vestkysten.....	4
Ribe stift – et turistområde langs Vestkysten.....	4
Sommerhusturismen i Danmark.....	5
Sommerhuset som ferie-/fritidssted.....	10
REFLEKSION.....	10
Kirke og turisme – modpoler eller?.....	11
Kirken som bygning/religiøst rum.....	11
Spirituel turisme, kultur- og naturturisme.....	12
Hvorfor kirke og turisme?.....	13
Kirken/sognet og turisten.....	14
Autenticitet.....	15
Og så den anden vej rundt.....	16
REKLEKSION.....	16
Udblik – hvad gør man i vore nabolande?.....	17
Skandinavien.....	17
Norge.....	17
Finland - Sverige.....	19
Tyskland.....	20
At være der, hvor mennesker er – Sein, wo die Menschen sind	23
AFSLUTNING.....	23
ANBEFALINGER.....	24
Litteraturliste mv.....	25

FORORD

Siden april 2018 har 45% af min stilling som sognepræst i Henne-Lønne pastorat bestået i at være turistpræst i Ribe Stift. Henne-Lønne pastorat ligger i et gammelt turistområde. Henne Strand har trukket turister til i mere end 100 år. Turister fylder meget i sognene det meste af året – turist, ja eller gæst, som enhver turist gerne vil kaldes og ikke mindre være. Gæster – sommergæster og vintergæster – fylder også godt op i kirkerne til gudstjenester og koncerter. Friluftsgudstjenester på stranden er altid et stort hit. Fastboende og gæster mødes, og man kan spørge: er det 1 menighed – eller et det nærmere 2 eller 3?

Mindst 85% af de gæster, vi har i området, har tysk som modersmål. Alligevel kommer man til dansk gudstjeneste, også selvom der ind imellem holdes gudstjenester af tyske præster. Nogen vil gerne bare overvære en dansk gudstjeneste - andre græder næsten, hvis fadervor bliver væk, selvom man ikke forstår dansk.

Når man begynder at læse om kirke og turisme, kan man ikke undgå også at læse om spirituel, religiøs og pilgrimsturisme. Der findes rigtig meget litteratur om disse emner. Den mest provokerende teori, jeg er stødt på, er, at ferie er den nye religion. Knap så vidtgående er teorierne om, at der i enhver ferie er noget religiøst. Over 90% af alle grupperejser besøger kirker og religiøse steder. Søger man bare kultur- og lokalhistorie, eller er der en søgen efter noget mere?

Overskriften på DIE ZEIT 11/2019 var: Reisen zum eigenen Ich – At rejse til sit eget JEG. En overskrift som passer godt sammen med moderne teorier om, at ferien ikke mere bare bruges til wellness, for nu hedder det selfness. Jeg foretager en fysisk rejse, hvor jeg så også rejser ind i mig selv – finder mig selv. Parallelt hertil siges det et sted: at rejse til det fjerne for at finde det hjemlige.

DIE ZEIT skriver: *Hvorfor rejser et menneske? Fordi det drømmer om det fjerne. Fordi det søger eventyret, vil opleve noget nyt og opdage det fremmede. Fordi det vil være bedre, smartere og rigere på erfaring. Men det er kun den halve sandhed. Vi rejser også, fordi vi gerne vil se noget eller nogen igen. Det eller den vi en gang fandt: et sted, et menneske, en gammel bil.....*

Hvad er det at rejse? Er det hele livet? Lever vi kun rigtigt, når vi rejser, som H.C.Andersen skriver. Eller er hele livet en rejse - også den "grå" hverdag? Og hvad er målet så? Evigheden, intetheden, mig selv?????

Livet er en rejse – Das Leben ist eine Reise – er titlen på en bog fra Evangelischer Arbeitskreis, Hannover. Er livet en vej vi går? Jesus siger om sig selv, at HAN er vejen. Den første menighed kaldte sig vejen.

Denne rapport dækker langt fra alle aspekter i emnet: Kirke og turisme. Det ville kræve et langt større arbejde. Men rapporten indeholder et par refleksioner – de er tænkt til videre overvejelse for læseren.

Rapporten tager udgangspunkt i den virkelighed, vi kender på Vestkysten i Ribe stift. Herefter beskrives det hvilke gæster, der kommer her – hvilke ønsker, de har – hvorfor de kommer. Så vil der være en kort gennemgang af kirke/tro/religion og turisme/ferie/rejse efterfulgt af erfaringer fra vore nabolande. Slutteligt er der et par anbefalinger.

I Rapporten ville jeg gerne bruge ordet gæst i stedet for turist, men det kan ikke lade sig gøre. Turist skal derfor her opfattes som teknisk term og ikke som et holdningspræget ord.

Undskyld til dem, der er kommet til at spørge til min studieorlov, og som jeg har "snakket et øre af" – sådan er det, når man er optaget af et spændende emne.

Thue Raakjær Jensen

11. april 2019

Den kirkelige turistvirkelighed ved Vestkysten

At være kirke i et turistområde adskiller sig fra at være kirke andre steder. Antallet, som kommer til gudstjenester, koncerter og arrangementer, afspejler ikke sognets indbyggertal på samme måde som andre steder. Dette gælder heller ikke antallet af kirkelige handlinger. I visse sogne er der næsten kun begravelse/bisættelser for sognets indbyggere, mens dåb og vielse er for mennesker, som bor andre steder, men har tilknytning til sognet. Normalt kan man i et sogn tale om en fast menighed – i et turistområde kan der være en stor menighed, men en meget lille fast menighed. Den såkaldte kernemenighed kan i bedste fald splittes op i to – de som bor i sognet, og de som har sommerhus i eller feriemæssig tilknytning til sognet.

Søndagsmenigheden i kirken kan være kernemenigheden, som det er beskrevet ovenfor, og hertil kommer turister fra ind- og udland. En blanding af mennesker, som er vant til at gå i kirke, der hvor de bor, og mennesker, som gerne vil opleve den lokale kultur. Det sidste gælder specielt udlændinge.

Man kan overveje, hvad der er kirkens forpligtelse. Er det kun at betjene de mennesker, som bor i sognet samt dem, der har en lovmæssig ret til at blive betjent? Eller er det at tage alvorligt, at der er mennesker, som søger til kirken og forventer at blive betjent uanset bopæl og nationalitet? ”Mennesker, der engagerer sig i det kirkelige arbejde i ferieområder, har det ikke altid let. Fra deres kirkelige foresatte hører mange....at det ikke har noget med den kirkelige kerneopgave at gøre.” (Klaus Nagorni)

Groft sagt er der 4 grupper, der bruger til kirken:

1. Mennesker, som bor i sognet
2. Danskere, som har tilknytning til sognet
3. Udlændige, som har tilknytning til sognet (bruger typisk også kirken i hjemlandet)
4. Mennesker, som gerne vil opleve det lokale (mest udlændinge, få danske)

Sproget er en barriere, hvis man gerne vil betjene alle. De mange tyskere ved Vestkysten gør, at man er nødt til at bruge det tyske sprog, hvis man ønsker, at alle kan deltage i f.eks. en gudstjeneste og ikke bare overvære den. Det kan være mundtligt, men det kan også være skriftligt i liturgi, tekster og salmer.

I Ribe stifts område er der 4 steder, hvor der er tyske feriepræster (Urlaubsseelsorger). Hvor man tidligere har udlånt kirker og evt. personale til de tyske præster, har der i dag udviklet sig et samarbejde mange steder. Her viser det sig, at ligesom man kan opdele dem, som bruger kirken i grupper, kan man også blandt de tyske gæster lave en lignende opdeling;

1. Tyskere, som kommer til dansk gudstjeneste – vil gerne opleve det lokale eller er vant til at gå til gudstjeneste i Tyskland
2. Tyskere, som kommer til tyske feriegudstjenester – er typisk vant til at gå til gudstjeneste hjemme
3. Tyskere, som deltager i andre arrangementer, som feriepræster arrangerer (åndelige gåture, andagt v. stranden osv.) – er typisk aktive i tyske kirker hjemme eller er åndeligt søgende

Ribe stift – et turistområde langs Vestkysten

De sidste 3 år har der været et voksende samarbejde mellem de kystnære sogne med mange turister langs Vestkysten i netværket *Kirke på kysten*. Netværket er ved at formalisere sit samarbejde gennem en samarbejdsaftale. Turistpræsten er tovholder i samarbejdet.

NETVÆRKET - KIRKE PÅ KYSTEN

Sogn	Indb.
Rømø	564
Sdr. Ho	351
Nordby	3050
Blåvandshuk	694
Aal	3682
Henne	825
Lønne	433
Haurvig	249
Hvide Sande	1266
Lyngvig	1909
Ny. sogn	1139
Gl. sogn	175
Stadil	446
Husby	247
Vedersø	379
Sdr. Nissum	820
I alt	16229

Denne rapport tager udgangspunkt i det område, som *Kirke på kysten* dækker. Turistområdet på syd-østsiden af Ringkøbing Fjord er ikke på nuværende tidspunkt en del af netværket. Dette vil påvirke rapportens tal vedr. Ringkøbing-Skjern kommune.

I *Kirke på kysten* område er der ca. 11 mill. turistovernatninger pr. år. (alle ferieformer – sommerhus, camping osv.) svarende til godt 32.000 overnatninger pr. dag. Dvs. at der i området i gennemsnit overnatter dobbelt så mange turister som indbyggere. I sommerperioden er dette nærmere 4-5 gange så mange eller mere.

I området er der op imod 30.000 sommerhuse, og hertil kommer 8-10 feriecentre, samt op imod 35 campingpladser. Der er kroer, hoteller, vandrehjem, stellpladser og Bed and Breakfast.

Mellem 80 og 85% af turister i området kommer fra Tyskland. Det man søger i området er naturen og naturoplevelser samt et godt sted at være. Man bliver i området 8-9 dage. Man er 4-5 stykker i sommerhuset sammen – ofte flere generationer. Halvdelen har søgt oplysning på forhånd – de fleste på internettet.

Det er i denne virkelighed kirken er kirke – ikke bare for fastboende,

men også for turister. Vi mener at vide, hvordan kirken er kirke for fastboende, men det er en ny virkelighed at være kirke for turister. I vore nabolande møder man den samme udfordring. Den tyske kirke – samlet i EKD – har arbejdet med denne virkelighed længere og mere intenst, end vi og vore øvrige nabolande har.

Den helt store turistmagnet i området er Tirpitz-museet i Blåvand. Det besøges af over 300.000 gæster om året. Det har ikke umiddelbart noget med kirken at gøre, men er et godt udtryk for et moderne "spirituelt" sted.

Sommerhusturismen i Danmark

(med udgangspunkt i rapport fra Center for Regional og Turismeforskning)

Sommerhusturismen er den største ferieform i området. I nærvende rapport vil jeg gå ud fra, at der ikke er den store forskel på måden at være turist på, om man har lejet et sommerhus eller ferierer i sit eget medbragte hus på hjul. Fra undersøgelser fra ProVarde fremgår det, at sommerhusturister bruger flere penge end campister, men det er i denne sammenhæng ikke interessant.

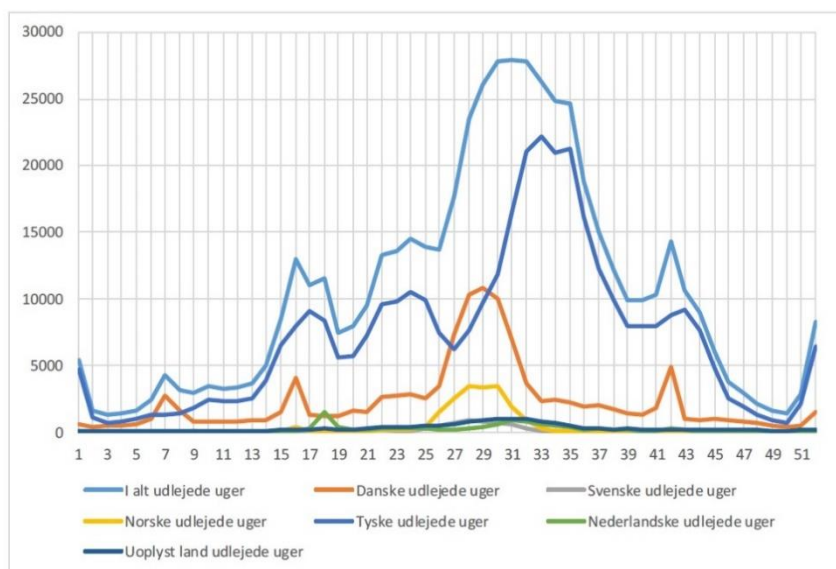
Næsten alle ejerne af sommerhuse i Danmark er danskere. Ca. 82% af sommerhusene i Danmark anvendes alene af ejerne (samt deres venner). De sidste ca. 18% af sommerhusene anvendes dels af ejerne selv (danskere) samt turister. Blandt turisterne, altså dem, der lejer sommerhusene på kommerciel basis, tegner tyskerne sig for 63% af de registrerede feriehusovernatninger i Danmark. 32% er skandinaver (danskere 25%, nordmænd 5%, svenske 2%), 2% er hollændere og øvrige (polakker, schweizere, østrigere m.fl.) er 3%. Udlejningsandelen er højest på Bornholm samt i Sydjylland, Vestjylland og Nordjylland.

Gennemsnitsalderen for ejere er ca. 63 år, mens de voksne lejere har en gennemsnitsalder på 46 år. En relativ stor andel blandt sidstnævnte gruppe har børn med. Aldersfordelingen er stort set den samme for danske og for udenlandske lejere.

19 % af ejerne bor indenfor kommunen. Ejere har generelt kunnet fejre sølvbryllup med sommerhuset. Ejere har kortere køreafstand til sommerhuset end lejere. Lejerne kører mere omkring end ejerne, når de er i sommerhus. Ejere har i gennemsnit 79 km. (DST), mens tyske lejere i gennemsnit har 636 km. til sommerhuset.

Der var 16,2 mio. registrerede feriehuseovernatninger i 2014, hvilket svarer til 548.000 udlejede uger gennem bureauer. Opholdslængden var på 8,4 nætter i 2014 totalt set – tyskere: 9,1 nætter, men kortere for danskere (7 nætter svarende til en uge). Der var iflg. indberetninger til Danmarks Statistik 4,2 personer pr. lejet feriehus i 2014 – tyskere: 3,9 personer. At gennemsnittet for antal personer ligger så højt i lejede sommerhuse (feriehuse) skyldes, at "den udvidede familie" (herunder f. eks. bedsteforældre) eller venner ikke sjældent inviteres med i feriehuset. Feriehusturisterne (altså lejerne) har holdt ferie i Danmark godt 3 gange inden for de seneste 5 år, men det er dog typisk ikke de samme feriehuse, som feriehusturisterne lejer år efter år.

FIGUR 6: ANTAL UDLEJEDE FERIAHUSEUGER PR. UGE PR. NATIONALITET, 2014

Kilde: Baseret på data fra Danmarks Statistik.

Toppen af højsæsonen for udlejning af feriehuse ligger i uge 30, 31 og 32 totalt set, men flest danskere holder sommerferie i lejet feriehus i Danmark i uge 29, hvorimod tyskernes top ligger i uge 33. De ikke-udlejede feriehuse benyttes givetvis mest i juli, sikkert med top i uge 29, da der er tale om danske (eller for en lille del norske) ejere. Der var en stigende tendens i antallet af udlejede feriehusuger i Danmark fra 1992 til 2014. Den gennemsnitlige opholdslængde i lejet feriehus faldt dog fra hele 11,7 nætter i 1992 til 8,2 nætter i 2014.

I gennemsnit udnyttes feriehus i Danmark 14,5 uger pr. år. 18 % af de udnyttede uger anvendes til udlejning, 9 % lånes ud til familie og venner, mens ejerne selv anvender sommerhusene i 73 % af de udnyttede uger. 87 % af de anvendte uger i sommerhuse i Danmark anvendes af danskere, hovedparten af de sidste 13 % anvendes af tyskere.

Ringkøbing-Skjern og Varde kommuner er de kommuner i Danmark med flest registrerede feriehuseovernatninger. Disse to kommuner tegner sig for næsten 1/3 af de registrerede kommercielle feriehuseovernatninger i Danmark.

Der er flest sommerhuse pr. 100 indbyggere i Fanø, Odsherred og Læsø kommuner.

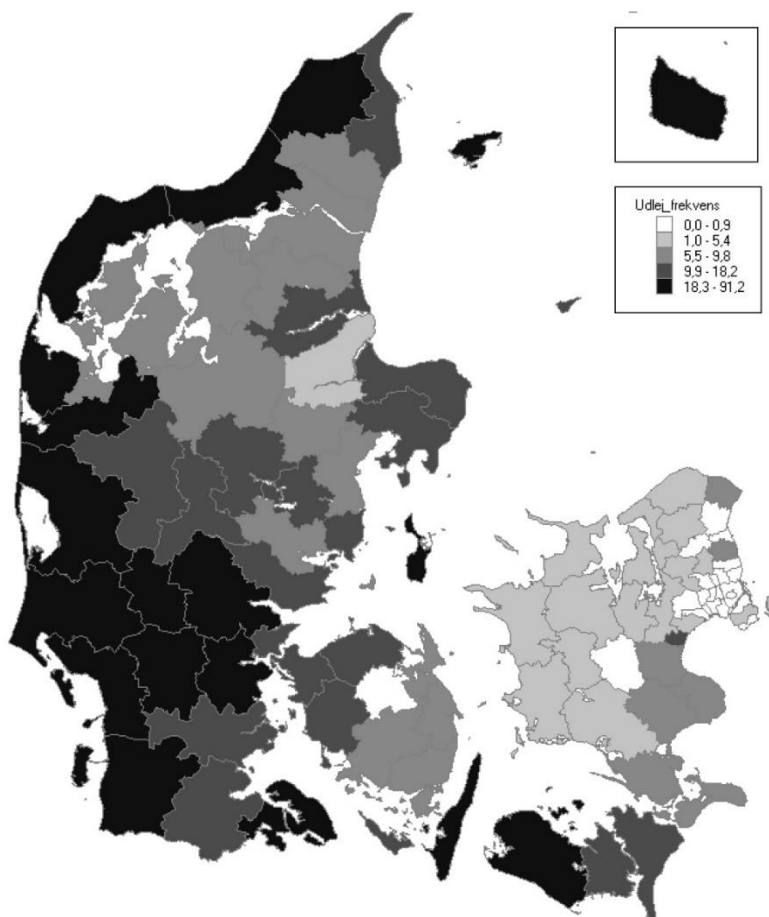
Overnatningsformen feriehus er den dominerende overnatningsform for turister i en række kommuner i det vestlige og nordlige Jylland. På landsplan udgør feriehuseovernatningerne ca. 35 % af alle registrerede turistovernatninger.

I hele landet udgør tyskere ca. 2/3 af alle registrerede feriehusovernatninger. Andelen af tyskere er generelt særlig høj langs den jyske vestkyst samt i Sønderjylland. I Vestjylland udgjorde tyskernes andel af feriehusovernatningerne hele 81 % og i Sydjylland 76 %. Ud over tyskere og danskere udgøres lejerne af sommerhuse af nordmænd (5% af nætterne), hollændere (2%), svenskere (1,6%) og øvrige (2,8%).

Blandt feriehusturister i Danmark er "korte gåture på op til 5 km" samt "udflugter i naturen" de to hyppigst foretagne aktiviteter.

Når de kommercielt overnattende gæster i feriehusene primært opholder sig i nærområdet, kan man gå ud fra, at det i endnu højere grad gør sig gældende for ejerne, når de selv eller familie og venner benytter deres sommerhus. Over halvdelen af feriehusturisterne har søgt oplysninger om Danmark i perioden op til afrejsen. Internet spiller i den forbindelse en vigtig rolle på forskellig vis. Blandt feriehusturisterne har 33 % kontakten eller forventer at kontakte det lokale turistbureau i forbindelse med opholdet. Kataloger, brochurer og lignende benyttes af 13 % som informationskilde.

FIGUR 14: UDLEJNINGSFREKVENS FOR SOMMERHUSE PR. KOMMUNE I DANMARK, 2011

Nærheden af det tyske marked – og den dertil knyttede høje udlejningsfrekvens – medvirker til, at sommerhusene i Sydjylland (16,5 uger pr år) og Vestjylland (15,7 uger pr. år) anvendes relativt mange uger pr. år. Landsgennemsnittet ligger på en udnyttelse på 14,5 uger pr. år.

Kilde: Baseret på registerdata fra Danmark Statistik.

ANTAL SOMMERHUSE PR. KOMMUNE, 2015

Kommune/område	2015
Hele landet	222608
Ringkøbing-Skjern	9689
Varde	8360
Fanø	3246
Tønder (2011)	1972
Holstebro (2011)	2250

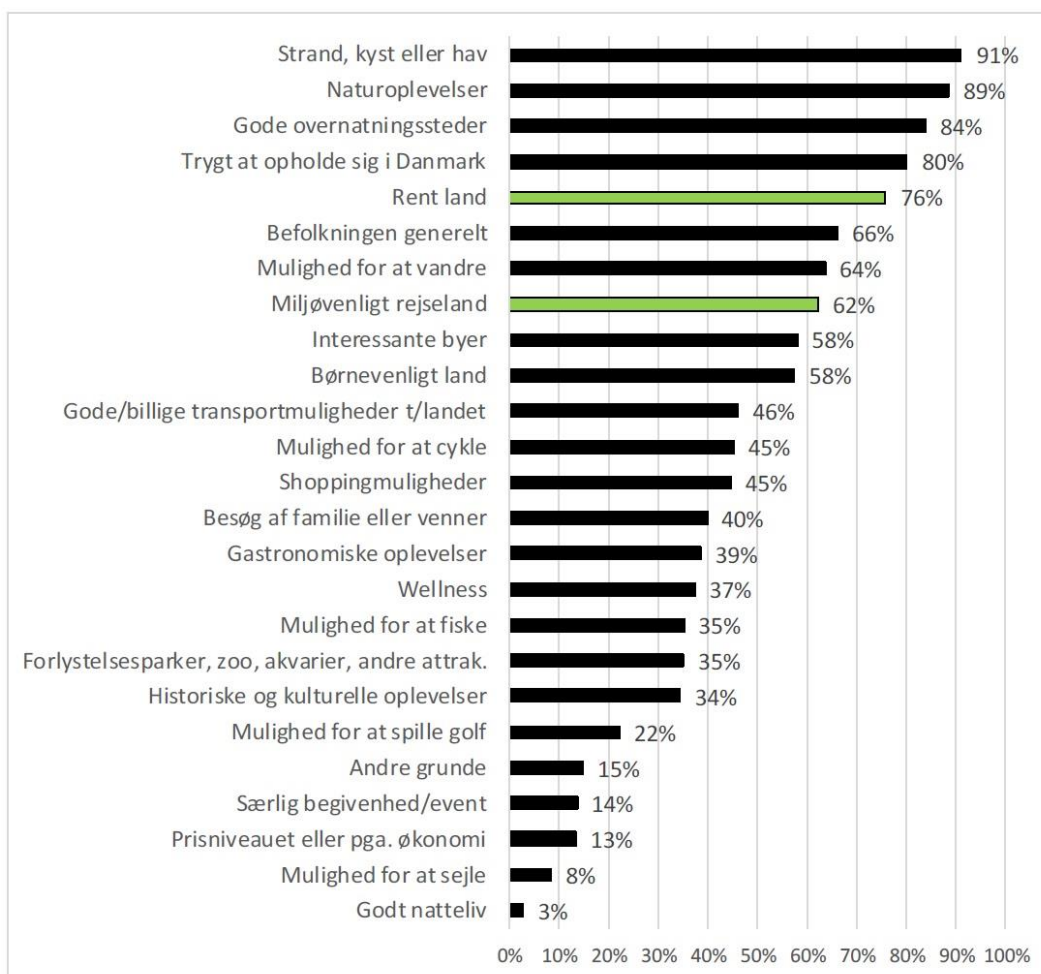
ANTAL REGISTREREDE OVERNATNINGER, 2011

Kommune/område		Heraf i sommerhus
Hele landet	44656305	35%
Ringkøbing-Skjern	3176532	82%
Varde	3371676	70%
Fanø	719235	75%
Tønder	1351980	60%
Holstebro	601362	70%

NATIONALITET I FERIEHUS PR.KOMMUNE,2011

Kommune/område	Dansk	Tysk	Øvrige
Hele landet	23%	67%	10%
Ringkøbing-Skjern	9%	86%	5%
Varde	10%	85%	5%
Fanø	12%	86%	2%
Tønder	14%	81%	5%
Holstebro	20%	75%	5%

Hvilke prioriteter har man i ferien?

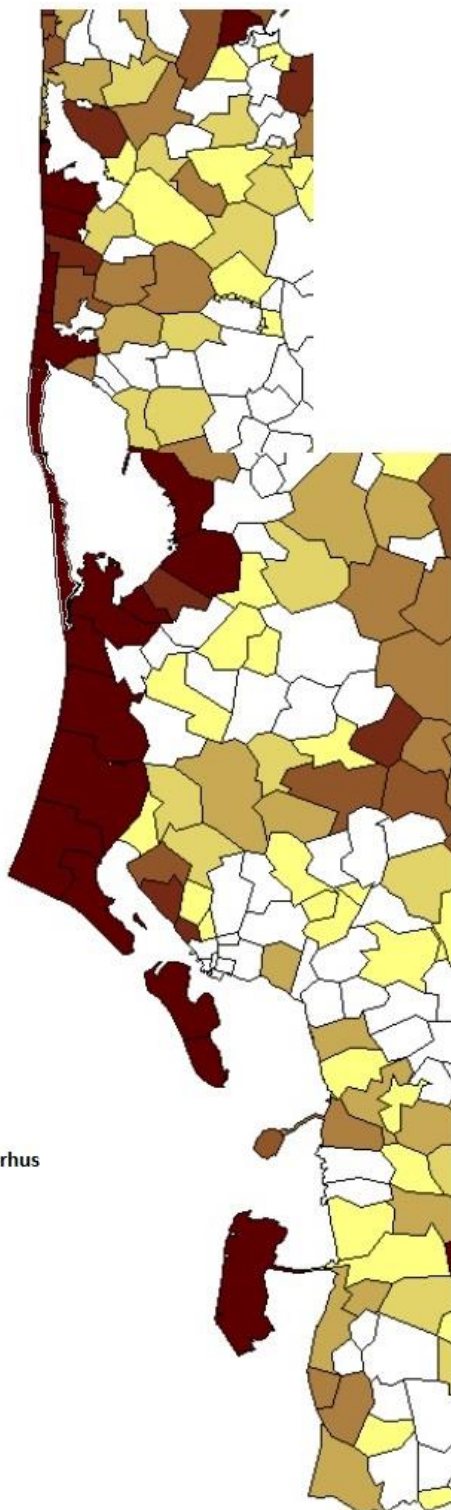
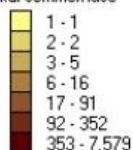

Kilde: Baseret på turistundersøgelsen 2011 fra VisitDenmark.

Hvor søger man oplysninger?

50% af tyskere har søgt oplysning på forhånd, heraf 76% fra internettet – 35% af danskere, heraf 66% fra internettet. Når ejere er i sommerhuset bruger 71% internettet hver dag, men det bruges af 85% af danske og 50% udenlandske lejere viser en undersøgelse fra 2015.

Antal sommerhuse

Antal sommerhus
pr. sogn

Bopæl – eller?

Danmarks Statistik oplyser, at i 2018 anvendes 10% af alle sommerhuse til fast bopæl. CRT oplyser, at i vores område er den højeste andel på Fanø med 2% af indbyggertallet. Alle andre kommuner i området har under 0,7%, som bor fast i sommerhus. Aldersmæssigt er den største del mellem 65 og 75 år.

Vestkysten – Ribe stifts område

Som nævnt er sommerhusejeren i gennemsnit 63 år og har haft huset i godt 25 år. Sommerhusejeren ved Vestkysten bruger procentvis sommerhuset selv mindre end i den øvrige del af landet, da udlejningsfrekvensen er højere. Når ejeren er i sommerhuset, er det som oftest alene. I 60% af tiden er der kun 1-2 personer, mens der i 30 % af tiden er 3-4. Det er svært at give et overnatningsantal, da der ikke føres statistik over dette, som det sker med de kommercielle udlejninger.

På landsplan er egen-udnyttelsen 69% - til gengæld er udlejningsprocenten på 14,7%. I vores område er udlejningsprocenten mellem 40 og 63% - i gennemsnit ca. 45% eller 3 gange så høj. Dvs. egen-udnyttelsen må være tilsvarende lavere – altså kun en 1/3. Indregnes så, at huset det meste af tiden kun bebos af halvt så mange, som der er ved udlejning, betyder det, at ejerne har ca. 10% overnatninger i sommerhusene i forhold til lejerne. Vel at mærke i gennemsnit for disse tal dækker over huse, som ikke udlejes, men benyttes ofte af ejerne og huse, som kun anvendes til udlejning.

Hvor man kan nå frem til, at lejernes overnatninger kan omregnes til 32.000 overnatninger pr. dag (altså personer), kan ejernes anvendelse af sommerhuset omregnes til ca. 2.700 overnatninger pr. dag.

Dette tal skal sammenholdes med de 30.000 sommerhuse, der er i området. Det betyder en belægning i sommerhusene på knap 10%, hvis 1 ejer var der selv. Nu er man typisk i huset som par. Altså er 5% af husene beboet året rundt.

Sommerhuset som ferie-/fritidssted

Jacob Roesgaard Kirkegaard beskriver feriehuset som et sted, der er "hjemmefra" og samtidig et sted, hvor ejeren føler sig hjemme. Hjem forstået som frirum – man bestemmer selv, hvad man har lyst til. Man slapper af – naturen er tæt på. Man taler om naturen som flugt fra modernitetens bekvemmeligheder, hvilket så måske ikke passer så godt sammen med, at feriehusene bliver mere og mere luksuøse.

Forholdet mellem fastboende og feriehusere kan være anspændt, da fastboende kan opfatte feriehusere som nogen, der trænger sig ind på den lokale identitet og tradition. Samtidig kan feriehusere også være bagstræberiske og ikke ønske forandring. Feriehusere beskrives som mere konservative overfor turismerelaterede tiltag end fastboende. Sikker fordi fastboende gerne vil tjene penge på turismen, mens nogle feriehusere helst vil beholde idyllen for sig selv.

Feriehus er at komme hjemmefra og samtidig føle sig hjemme. Derfor kan feriehuset også betegnes som det "andet" hjem (Second Home, Zweiter Wohnsitz). Det "andet hjem" kan være omdrejningspunkt/centrum for rigtig mange familiemedlemmer eller flere familier. Har huset været i familiens eje i flere generationer, kan feriehuset være "fællesgods" for mange – som slægtsgården var i gamle dage. I st. f. det andet hjem mener nogle forskere, at "det alternative hjem" er mere betegnende. I dansk sammenhæng burde man så måske betegne sommerhuset/feriehuset som "ferie-hjem".

Det hjemlige – væk hjemmefra – gør sig også gældende for lejerne af feriehus. Feriehuset og hele ferieområdet kan give en hjemlig følelse. Man taler om "a sense of home".

Samstemmende undersøgelser viser, at det, som gør feriehuset til noget andet end at være hjemme, er naturen. Stilhed og aftenmørke er nogle af de væsentligste elementer. Dette er i fare, hvor mange feriehusere ligger tæt sammen, og hvor der er en moderne udbygning af infrastruktur.

REFLEKSION

I området – som er angivet tidligere – er der godt 16.000 indbyggere. Hertil kommer ca. 2.700 sommerhusere, som er i sommerhuset. Nogle af sidstnævnte tilhører det, vi plejer at betegne sommerhusmenigheden. I området er der i gennemsnit dobbelt så mange turister som indbyggere. Langt den største del er tyskere. Turisterne og sommerhusere kommer hertil for at nyde naturen. Man vil gerne gå korte ture, have gode boligforhold og føler sig sikker her i landet.

Sommerhusere bor ikke så langt væk, men den tyske turist kommer typisk fra den nordligste del af Tyskland. Ejere er modne mennesker, der har haft sommerhuset længe. Derfor er det for mange blevet familiens samlingssted – som slægtsgården var i gamle dage. Ejeren tager gerne del i lokale arrangementer, og kan ind i mellem være lidt bagstræberisk. Turisten vil også gerne være lokal, så længe som ferien varer og vil derfor gerne opleve det lokale samfund. Man siger, at den moderne turist ved alt fra internettet og vil lære det lokale gennem forbedring af egen kunnen – f.eks. sprog – og vil i virkeligheden gerne udvikle sig selv. (Laura Paraszthy)

Dette er den statistiske viden om turisten. Men hvad er det, som gør turisten til turist? Er det bare naturoplevelsen, eller er der mere? Er der forskel på den turist, som besøger kirken, og den, som ikke gør det? Hvorfor taler Die Zeit om Reisen zum eigenen Ich? Adskiller kirke-turisme sig fra anden turisme? I moderne tid taler vi om wellness for krop og sjæl, men er det i virkeligheden selfness? Man skal føle, at man bliver rigere, end man var før ferien. (Laura Paraszthy)

Hertil kommer så sommerhusejeren – hvad er tankerne om sommerhus i det hele taget? Er det afslapning og romantisk idyl, som det var i de gode gamle dage, eller er det i virkeligheden bare endnu en selvskabt plage og et investeringsobjekt, som kan indløses i alderdommen, når huset kan anvendes til fast bopæl? Vil sommerhusejeren og måske den, som bor fast i sommerhuset, være en del af det lokale sognemiljø, eller vil man stadig forbeholde sig retten til at være gæst, når dette passer bedst?

Kirke og turisme – modpoler eller?

Man kan diskutere, om man i samme sætning kan anvende ordene ”kirke og turisme”. For nogen har turisme en negativ klang. Turisme er hurtigt tjente penge, som tankstationen i Nordjylland, der tager overpris for benzin til udenlandske turister. På den anden side: når kommunerne i det kystnære område kan holde så høj en standard – når der er så rigt er forretningsliv - skyldes det, at turismen giver arbejde og ekstra indtjening. Man kan spørge: har kirken en samfundsopgave i at være med til at betjene turister eller gøre deres ophold endnu bedre?

Er der mere i turisme end bare turistindustri? Er der mennesker, som efterspørger noget, som kirken måske kan være med til at give svar på? Ketlef Klahr påstår, at der i enhver ferierejse er en religiøs dimension, for teologisk betragtet er enhver ferierejse også en pilgrimsrejse og en søgen efter frelse (Heil). Populært bliver det sagt: de første turister var pilgrimme – eller omvendt: pilgrimme var de første turister. Der var i tidligere tid en anledning til pilgrimsrejse. Det kunne være syndsforladelse, tak eller helbredelse. Men der var jo også spænding, oplevelse, nye steder, fremmede mennesker, som tydeligt kan forbindes med en moderne ferierejse.

Man siger, at turisten i dag søger sit eget jeg (DIE ZEIT). Man kommer således ikke udenom at tale om en form for spirituel turisme. Nogle forskere taler om, at spirituel turisme er en del af kulturturismen.

Statisk kan man se, at 94% af alle grupperejser besøger hellige steder – kirker, klostre, religiøse rum. Det første kommercielle rejsebureau blev stiftet af James Cook, som var baptistpræst i England. Hvorfor rejser man til fremmede egne, hvor man besøger hellige steder? En journalist spurgte en rejsedeltager, der besøgte en kirke: Er du religiøs? Hvor svaret lidt tøvende var: Nej, jeg er vist bare normal. (Heilige Orte, sakrale Räume)

Kirken som bygning/religiøst rum

Klaus Nagorni: Når det er sådan, at enhver rejse også altid er en livsrejse med afsked, tage væk, mødes og til sidst ankomst til et mål, så giver religiøse rum mulighed for stationer/stop, hvor man kan orientere sig, puste ud og hente kraft til at komme videre. (Som det at opleve ens egne folkekirkelige børns behov for at tænde et lys, fordi vi på ferien kommer ind i en smuk domkirke).

Religiøse rum drager mennesker - selvom vi vel egentlig vil sige, at religiøse rum ikke findes. Det religiøse i rummet forsvandt, da forhængen i templet flængedes ved Jesu død. I vores folkekirkelige tradition siger vi, at det er i ordet, Gud er nær og ikke stedet/rummet. Men mennesker søger religiøse rum, når livet er på spil. 11. sept. betød, at kirker blev fyldt af mennesker, som søgte noget uden for sig selv. Man ønskede at møde kærlighed, forklaring/tydning. Et sted, som var anderledes, hvor man kunne bede, tænde lys, finde

ro. Og det har ikke nødvendigvis noget at gøre med, om man er troende eller ej. (HOsR)

Det kan godt være, at kirken er interessant lokalkulturhistorie, men kirken er mere end det. De steder, hvor der i kirkerne er personale og mulighed for samtale, opleves dette tydeligt.

Wellness og selfness

– det er svært ikke at få den nedlagte kirke på Læsø i tankerne. Kirken er blevet omdannet til et wellness-tempel med Læsø-salt som omdrejningspunkt. Men lige netop dette rammer mennesket af i dag godt. For over alt, hvad det moderne menneske foretager sig, står spørgsmålet: What's in it for me? Jeg skal have noget ud af det. Jeg går ind i kirkens rum – naturen – det religiøse sted, fordi jeg skal have noget ud af det.

Før skulle man ud for at se hele verden. Den har man set. Vi har det hele på smartphone/tablet. Nu er den nye rejse mig selv. (En ny udgave af legenden om de 2 munke der ville rejse verden rundt for at finde Gud). Man taler om, at rejsemål i dag ikke er geografiske, men spirituelle (HOsR).

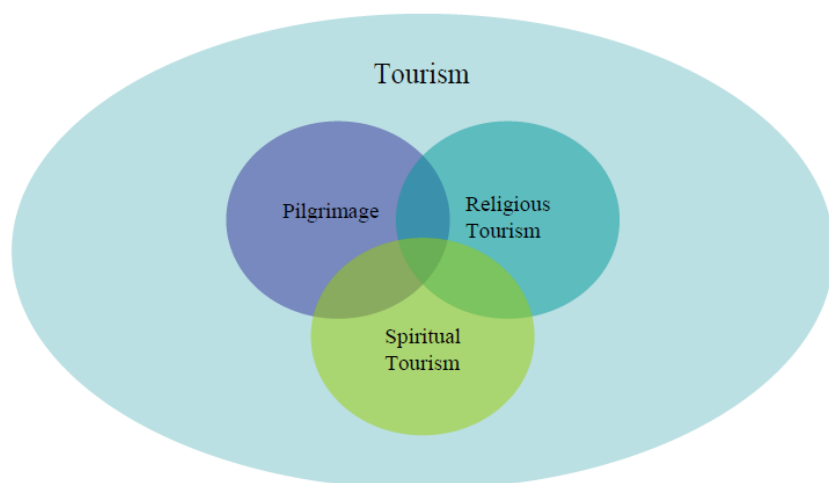
Spirituel turisme, kultur- og naturturisme

"Wer auf dem Europäischen Pilgerweg wandert, kann unterwegs, wenn Gott will, sich selbst begegnen" (Citat fra Den bayerske regions hjemmeside)

Religion omfatter hele livet. Martin Luther siger: Gud er det, hvorved dit hjerte hænger. Derfor er religion og det at rejse i udgangspunktet søskende (Klaus Nagorni). Med andre ord har turisme – også den ikke spirituelle turisme – religiøse implikationer (eller tyndninger) – f.eks. det, at der anvendes paradisi-metaforer i turistmarketing. Stefan Gatzhammer forstår spirituel turisme som et tillæg til og en kvalificering af kulturturismen. Eller som fremtidsforskeren Horst Opaschowski formulerer det: Det ville være en fordel, hvis turistindustrien og kirken havde et fælles syn og en fælles kontinuerlig strategi for temaet spiritualitet. Så kunne der udvikle sig tilpassede metoder og en meningsfyldt markedsføring. Det er en ganske spændende be-

tragtning, som lader kirke og turistindustri gå hånd i hånd, hvor den første vel tænker indhold, mens den anden tænker indtjening! Med mindre selvfølgelig kirken tænker i nye medlemmer.

Spiritualitet er: Agtpågivenhed, opmærksomhed, åbenhed, tilstedeværelse. (Birgit Neumann-Becker). Det er fromhed, som søger form og rum - som søger det, man ikke har - som søger rød-

der/baggrund og retning. Spiritualitet har brug for steder, tider, former og ord. Det er andre ord for det søgende menneske. Eller sagt på en anden måde: spiritualitet er det, som giver mening til mit liv og som fører mig til det, som er uden for mig selv (M. Burkhardt).

Man har i Østtyskland gjort sig mange tanker om spiritualitet og turisme. Det kan måske undre med DDR-historien in mente – på den anden side kan netop det være baggrunden. Har man været til Mittagsandacht i Wittenberg sammen med 2 forkølede diakonisser og en enkelt af gadens hjemløse, men med forventning

om en halvfylt kirke på lige netop det for en lutheraner vigtige sted, så kan man godt forstå, at man i Øst-tyskland tænker nyt. Her har man stederne, kirkerne - men der er næsten ingen mennesker.

Karin Berkemann siger, at det, man vil med spirituel turisme, er at forene det uforenelige. Som ånd og materie, religion og videnskab, kirke og verden. Man taler om menneskers åndelige rejse (i modsætning til verdensrejsen). Man foretager en åndelig rejse, men gør det samtidig ved en fysisk rejse, som har med ferie/fritid at gøre. Når man vil rejse til sit eget jeg, så rejser man også fysisk. Altså: Jeg vandrer op på et højt bjerg og kommer Gud nær – eller jeg kan gå ind i en kirke. Der er noget, der rammer mig.

Man siger om den spirituelle turist eller den søgende turist, at denne kan have en kirkelig baggrund (gudstjenestebesøgende), men behøver ikke have det. Man ser meget tydeligt en sammenhæng til natur- og kulturturisme (Karin Berkemann). Man møder noget udenfor sig selv på det religiøse sted, i den skønne natur og i den fantastiske historie (f.eks. Tirpitz).

Jutta Gladen mener til gengæld, at kulturturisten ofte ikke ser den religiøse dimension i et gudshus, mens den gudstjenestebesøgende ikke ser den kunsthistoriske betydning. Dette giver anledning til at overveje, hvordan der guides i kirker.

Nordkirken i Tyskland har ansat en religionspædagog til at undervise mennesker, som skal være kirkeguider. Her undervises ikke bare i kulturhistorie, men også i virkningshistorie. Krucifikset er ikke bare fra 1588, nej det ser ud, som det gør, fordi krucifikset skal fortælle.....

Jutta Gladen lægger stor vægt på nærvær og autenticitet. Den, der guider i en kirke, skal ikke bare fortælle om bygningen, men komme i samtale med de besøgende. Stedet og stedets indhold skal betyde noget for guiden, og historie, kultur og tro blive en enhed.

Hvorfor kirke og turisme?

I tysk sammenhæng er man ikke bange for at sige helt klart, hvorfor kirke og turisme kan gå hånd i hånd: Das Evangelium – Evangeliet (f.eks. M. Elisabeth Vaterodt). "Hvorfor er det, at vi ønsker, at mennesker kommer til os? Her skal vi på specielt kristne steder være helt klare. For turistmæssige aktiviteter.....skal vi have et konkret åndeligt – dvs. spirituelt - fundament. Nemlig: Evangeliet." Dette gælder, om det er gudstjenester, andagter, rundvisninger, udstillinger eller det er udflugter og koncerter.

Kirken skal spørge sig selv, hvorfor gør man "noget" for turisten? Ikke mindst på baggrund af, at der er langt flere der besøger kirker og katedraler i turistmæssig sammenhæng, end der kommer til gudstjeneste (Klaus Nagorni). Hvad søger mennesker? Hvad venter de at finde, som de ikke finder i deres dagligdag? Er det fordi, når mennesker er undervejs, så er de mere følsomme og åbne for spørgsmålene: Hvorfra, hvorhen og ofte også hvorfor? Der kunne for besøgende være et skjult ønske om eller en søgen efter den hellige atmosfære i f.eks. et kirkerum med stor arkitektonisk skønhed (Laura Paraszthy).

Christoph Ellsiepen formulerer det således: For kulturturister, vandrere, naturturister, dem, som søger ro – for alle turister gælder: Ferie er en særlig tid. En tid, hvor man er væk fra hverdagen, og samtidig en tid, hvor man går ind i sig selv. Har mere tid for sig selv. Har mulighed for at stille sig selv spørgsmål, som en travl arbejdsdag og et stresset familieliv ikke giver. Og går det godt, kommer man hjem fra ferien med en bedre fysik og psyke samt sjæleligt "optanket" (ro).

Klaus Nagorni: Religion og det at rejse er søskende – begge kender ønsket om forandring. Derfor er der mere, som samler end skiller folk fra turistbranchen og feriesjælesorgen (Urlaubsseelsorge). Frem for alt er der meget at lære hos hinanden og at gøre sammen.

I den mere kuriøse afdeling

En undersøgelse viser, at kun 5,96% af alle turistprodukter intet religiøst indhold har. Det religiøse indhold

er mindst udbredt i USA. Dette kan måske hænge sammen med, at landet mangler ældre historie (delvis). På verdensplan hænger de mest populære religiøse steder sammen med død, eller at der er sket noget helt forfærdeligt. Grave, kapeller med ben (skeletter), mumier og mausoleer. Det næstmest populære er religiøse steder, helgener eller pilgrimssteder. Det tredje mest populære hænger sammen med personer. Skuespillere, digtere, malere, politikere, videnskabsfolk, sangere eller endda kendte kriminelle. Og dette er ikke bare føde- og dødssteder som turistprodukt, men også historien om, hvordan disse mennesker har levet. (Laura Paraszthy)

Kirken/sognet og turisten

Der er en 1.000 årig tradition for, at kirke og kirkens arbejde tager udgangspunkt i sognet. Det er stadig rammen i dag, men en ramme, som er under pres. Befolkningen tænker ofte ikke i sogn og sognegrænse. Man vil gerne giftes i den smukkeste kirke – også selvom det er en kirke langt væk. Man vil høre den præst, som man bedst kan lide. Og som man siger: jeg er medlem af folkekirken – det er vel den samme, om det er i København eller Vestjylland?

Turisten passer ikke godt ind i sognerammen. For det "gamle" sogn er et livsfællesskab mellem mennesker, som deler glæde, sorg, liv og død. Sognearbejdets mål var ikke bare at række mennesker evangeliet, men også at integrere dem i sognet.

Den kirkelige virkelighed i det 21. årh. er anderledes. Frem for den trofaste sognemenighed møder vi som oftest mennesker, som har en punktuell tilknytning til kirken. Man kommer til kirkelige handlinger, specialgudstjenester, måske højhelig dage – i hvert fald til juleaften. Dietrich Bonhoeffer talte om "Kirche für andere". Altså om en kirke, der mindre skal prøve på at integrere mennesker i det kirkelige liv, men derimod vende sig til mennesker. Eller som en tysk præst formulerede det fornylig i ferie-kirke sammenhæng: Kirken skal være gå-kirke og ikke kom-kirke. Kirken skal gå til mennesker og ikke bare vente på, at de kommer.

Nutidens kirke må spørge efter menneskers behov og livsvirkelighed og knytte disse til den kristne og bibelske tradition (Matthias Kreppin). Herved bliver kirkelige tilbud til turister noget helt andet. Så skal turister ikke nødvendigvis integreres i menigheden, men mødes der, hvor de er. Den lokale menighed rækker ud fremfor at lukke sig om sig selv. Gæstevenskab får en ny betydning. Gæstevenskab forstået som at tage imod mennesker, som gæster og ikke forvente, at de bliver venner eller endda familie, for de tager jo afsted igen. Landessuperintendent Detlef Klahr udtrykker det sådan: "Det er mit ønske, at vi som kirke i en ferieregion tager alvorligt, at vi skal være en indbydende, ja en gæstevenlig (gastfreundliche) kirke. Kristne fra andre regioner skal kunne føle sig hjemme til gudstjenester og koncerter."

Og gæstevenskab kan være det helt konkrete, at man kommer ind i en kirke og kan se, at der er nogen der har tænkt på, at der skulle komme gæster, for der er sat en kande frem med frisk vand, som man er velkommen til at tage noget af.

Kirkens turistarbejde bliver på den måde mission, idet kirken forsøger at bringe mennesker i kontakt med evangeliet – som et tilbud, der åbner nye perspektiver, formidler nye erfaringer – i tillid til, at mennesker gennem evangeliet møder Gud (Christoph Ellsiepen). Birgit Neumann-Becker mener, at den søgende/turisten kan blive til stor gavn for den faste menighed, idet turisten kommer med stor interesse for at erfare trospraksis på lige netop det sted/i den kirke. Det kan være en øjenåbner for den faste menighed og berige og forny måden at være kirke på.

Når kirken er gå-kirke eller en kirke, som rækker ud, så tænker kirken hverken i medlemmer eller konfession. Det er en kendt sag, at de tilbud, som kirkerne har i ferieområdet, også bruges af mennesker, som ikke har ret meget med kirken at gøre der, hvor de bor. En af grundene kan være, at en kirke med lav dørtærskel, som f.eks. at holde gudstjeneste på standen en dejlig sommeraften, er lettere at gå ind i end at gå til "rigtig" gudstjeneste søndag formiddag. Man benytter lejligheden, når nu man alligevel er på stranden for at se solen gå ned – strandgudstjenesten bliver en oplevelse/erfaring/et møde med det udenfor mig selv.

Det er en kendt sag, at kirkerne i ferieområder også har en "sommerhusmenighed". Mennesker, som er vant til at gå til kirke der, hvor de bor og som også gør det, når de er i sommerhuset. Sommerhusmenigheden og turisterne kan være/er en gevinst for sognets indbyggere. I ferieperioden får alle muligheden for at deltage i nogle aktiviteter, som der ellers ikke var mulighed for at tilbyde. Et lille sogns aktivitetsniveau kan svare til et storbysogets for en periode.

Kirken er ikke alene-udbyder på markedet for at tiltrække den moderne turist, der vil finde og udvikle sig selv. F.eks. tilbyder Annica Frantz og Annalena Mellblom i Sverige specielle ture, som gerne vil vise mennesker, hvordan de kan genopbygge deres energi, så der er balance i ånd, sind og krop. Turene kombinerer "Sveriges magiske natur" med landets attraktioner, som vikingesteder, runesten, andre historiske steder og overnaturlige fænomener, f.eks. hvor der angiveligt er set UFO'er. "Lyset kommer fra Nord" – Nordlys, Midnatssol (Laura Paraszthy).

I krydsfeltet mellem "almindelig ferie" og spirituel turisme finder man pilgrimsturismen. Undersøgelser viser, at for 57% er begrundelsen for at tage på pilgrimsrejse, at det er en vej til at nærme sig troen. Dette følges tæt af fællesskab, afslapning, at finde sig selv og at vandre. Blandt mennesker, som har en studentereksamen eller en højere uddannelse, angiver over halvdelen, at de tager på pilgrimsrejse for at finde sig selv. Man taler om pilgrimsrejser som en del af den kristelige oplevelsespædagogik (Stefan Gatzhammer).

Det kan altså se ud, som om grænsen mellem den, som tager på pilgrimsrejse, og den "almindelige" turist forsvinder - eller i hvert fald udviskes.

Nogle af de tyske feriepræster ved vestkysten har forsøgt sig med "besinnliche Abendwanderungen am Strand" med en vis succes. Den almindelige sommerferie bliver her kombineret med en aften pilgrimstur ved stranden.

I mødet mellem kirken og turisten gælder i følge Rulf Jürgen Treidel:

Ethvert tilbud skal være:

- Åbent, dvs. man faktisk kan komme og gå, som man vil
- Det må ikke være påtrængende
- Der skal være lokale mennesker med et personligt engagement
- Stedet skal være værd at se som turist

Autenticitet

Det religiøse sted eller kirken skal have autenticitet i sig selv. Man skal ikke gøre et sted eller en kirke til noget, det ikke er. Det skal være der i forvejen. Treidel siger: udfordringen ligger i udviklingen af tilbud, som har en attraktiv form for turisten. Til gengæld har fantasien frit spil, og man bør ikke have angst for, at økonomi relativiserer oplevelsen. Dvs. Treidel hævder, at betaling for at komme ind i en kirke, til en koncert eller deltage i en vandretur ikke ødelægger oplevelsen – den religiøse/spirituelle - når bare autenticiteten er til stede.

Fra potentialeanalyser ved man, at autenticiteten er meget vigtig. Turisten søger den ægte vare. Det gælder i stedet som i indhold. Det religiøse sted skal ikke "markedsføre" sig på noget, det ikke er. Man holder ikke "som om" gudstjeneste, men "rigtig" gudstjeneste.

Dette spiller også ind på de personer, som turisten måtte møde. Som det er nævnt tidligere for guiden, der skal vise kirken eller stedet frem. Der skal være et personligt engagement.

Og så den anden vej rundt

Indtil nu har vi taget udgangspunkt i turisten, som kommer til kirken i sin ferie/fritid, fordi religion fylder alt (Luther). Men den moderne virkelighed er, at fra religionen har fyldt alt i dagligdagen og været livets mening, så er den blevet mere og mere til en fritidsbeskæftigelse. Samtidig er religion/troen blevet individualiseret. "Enhver kan bare pille ud, hvad der synes at passe, og hvad – der efter hans/hendes mening – hjælper" (Murken & Dambacher). Det betyder, at religion, som enhver anden form for oplevelseskultur, skal være interessant og love eventyr og spontanitet. Man siger, at sekulariseringens tid er forbi - nu taler man om re-sekularisering. Det er ikke, fordi mennesker så nødvendigvis vender tilbage til kirken, men måske nærmere til "religiøse masse-arrangementer". Det kan være højtideligheder i forbindelse med katastrofer, men det kan f.eks. også være internationale eller nationale kirkedage.

For nogle mennesker er det, som har med tro/religion at gøre, altså blevet til en fritids- og feriebeskæftigelse. Dagligdagen med arbejde og familieliv, sociale arrangementer med vennerne, sociale medier og sport/fitness tager så meget tid, at der ikke er plads til den åndelige dimension. Dette kan der så rettes op på i ferien. Eller i yderste konsekvens: Religionsprofessor Michael Stauber har en teori om, at turisme har erstattet religion. Det er derfor turismen er stor på historiske religiøse steder (man søger den autenticitet, som man selv ikke har).

Populært formuleret kunne man sige: det moderne menneske tager ikke Gud med på ferie, men tager på ferie bl.a. for måske at søge/møde Gud. Om Gud så kommer med hjem fra ferien afhænger af, om man kan få noget ud af det.

REFLEKSION

Er det rigtig, at alle ferierejser har en religiøs dimension? Om man nu mener: At rejse er at leve – eller derimod: Livet er en rejse – så hænger livet og rejsemotivet sammen.

Den første kristne menighed i Jerusalem kaldte sig selv for: VEJEN. Vejen til Gud. Jesus siger om sig selv, at han er vejen, sandheden og livet.

At forbinde rejse og tro som søskende giver god mening. Spørgsmålet er bare hvordan? Udnytter vi rejsemotivet, så kirken kan være et "rekreationsområde" eller "tankstation" for dem, der måtte ønske det?

Kommer alle de turister os egentlig ved? Har vi som offentlig institution en forpligtelse?

Skal kirken i et ferieområde være en del af oplevelsesindustrien? Skal kirken være med til at give gode oplevelser? Skal kirken tjene penge på turisterne ved fantastiske koncerter samt super rundvisninger og udflugter?

Hvis kirke og tro for mange ikke længere er en del af hverdagen, har det så nogen mening for en lokal kirke i et ferieområde at gøre noget for turister – de tager jo bare væk igen? Eller skal den lokale kirke vise sit gæstevenskab – byde alle uanset medlemskab, konfession og nationalitet indenfor? Har sognet nogen glæde af turisterne, hvis ikke de kommer igen næste år?

Er kirkens aktiviteter for turister mission? – vil vi bare fastholde medlemmer og evt. få nye? For det med turisme hører da ikke til kirkens kerneydelse – eller er det netop lige det?

Kan vi være autentiske og engagerede i forhold til alle de turister, som kommer i vores område? Ville vi ikke egentlig hellere have det hele for os selv?

Ser vi sommerens høje aktivitetsniveau som en mulighed, vi ellers ikke har – eller ville vi egentlig hellere spare på udgifterne, så vi kan bruge pengene på os selv?

Udblik – hvad gør man i vore nabolande?

Skandinavien

Sammentænkningen mellem kirke og turisme er i vores nordiske nabolande til dels noget nyt, ligesom det er hos os. Lokalt i det enkelte sogn har man gjort noget for sine gæster, men en strategi fra den øverste kirkelige ledelse har der ikke været. Dette har ændret sig i de seneste år.

Norge:

ISHAVSKATEDRALEN

For at begynde et sted tog jeg på besøg i Ishavskatedralen i Tromsø. Man kan ikke besøge Tromsø uden i det mindste at køre forbi Ishavskatedralen, da den ligger fantastisk lige ved broen til Tromsø, hvor byen ligger.

Ishavskatedralen – eller bare: Tromsdalens kirke. For turisten er det Ishavskatedralen, men for den fastboende er det Tromsdalens kirke. Heri ligger hele spændingen.

May Line Agnell, der er en af 2,5 præster ved kirken, fortæller, at der er ca. 10.000 indbyggere i sognet. Tromsø besøges hver år af ca. 1.000.000 turister. De fleste er dagsturister på krydstogtskibe eller Hurtigruten. Et besøg i Tromsø er typisk "once in a lifetime" enten for at se nordlys eller midnatssol. Kirken har hvert

år besøg af 120.000 turister, som hver betaler 50 NOK i entré. Der er midnatssolkoncerter hele sommeren, og der er nordlyskoncerter om vinteren til en typisk entrépris på 195 NOK. Herudover lejes kirken ud til koncerter, der kan være åbne eller lukkede. Der tjenes mange penge til kirken på turisterne, men de slider også på den. Der skal være ansat ekstra personale til administration, formidling og vedligehold.

Der er mange, der gerne vil benytte kirken. Der er forespørgsler på vielser også fra udlandet. Kan præsterne nå det i deres andet arbejde, siger de ja. Der er ingen officiel politik om, hvad man gør – heller ikke vedrørende betaling.

Maj Line Agnell skildrede meget klart og tydeligt dilemmaet i kirken og sognet. De 2,5 præster er ansat til at være præster for sognets indbyggere. De har mere end rigeligt at gøre, men man kunne bruge al sin tid på turisterne. Det kunne være spændende, men det er ikke det, man er ansat til eller normeret efter.

Tidligere har man forsøgt med turistandagter i kirken, men det er svært. De fleste turister kommer for at se bygningen og ikke "kirken" – man er ikke andagtssøgende, men bygningsturist. Hertil kommer, at rigtig

mange turister kommer fra østen – Kina, Japan, Korea – og har ingen kendskab til kristendommen overhovedet. Ved præsterne, at der er en større gruppe, som deltager i en gudstjeneste, lyses velsignelsen ind i mellem på et fremmedsprog.

Ser man på de indtægter, som kirken har, ville der være midler til at ansætte en turistpræst. Det store spørgsmål er, om det giver mening, når langt de fleste turister kommer 1 gang i livet. De besøger Ishavskatedralen på vej til at se den fantastiske udsigt fra Fjellheisen. Søgende mennesker, der skal hjælpes videre? Det er der næppe ro til, når det søgende mest består i at finde ud af, ved hvilket stoppested man skal stå af for at komme til Fjellheisen.

Gæstevenskab? Kirken har ansatte, som modtager entré, og som er klar til at hjælpe – også hvis der skulle være en turist, som har brug for en at tale med.

GENERELT

I en artikel i Vårt Land kan man læse om 42 forskellige typer præster i Norge – herunder også turistprest. En anden interessant præstetitel er fjellprest. Dette viser sig at dække over det samme. I Statsbudgettet for Den norske kirke, hvor 2014 var tilgængeligt (altså før adskillelsen mellem kirke og stat), er der kun Hamar stift, som finansielt prioriterer fjell/turistprest.

Historisk kan man også se, at fjellprester er blevet ansat på anden vis. I de store ferieområder i Beitostølen og Trysil har turisterhvervet henvendt sig for at få ansat fjellprester. Den første blev ansat i 2005 som et samarbejde mellem Beitostølen Resort og den norske kirke. En af hotelejerne udtalte dengang: "Præsten, som er her, følte ikke, at han slog til med alle de mennesker, som er her Derfor tog jeg kontakt til ham for at spørge, om man kunne købe en præst." En præst blev ansat. Og hotelejeren siger videre: "I de kursus- og oplevelsespakker, vi sælger, kan vi nu booke en præst ind i."

I dag er der fjellprester på de store destinationer som bl.a. Beitostølen, Hovden og Trysil. De er tilknyttet den lokale sognekirke, men har også en forpligtelse til typisk at holde gudstjeneste i fjeldkapeller og uden-dørs, vandreture (pilgrimsture), kirkelige handlinger for turister og hyttefolk. Hertil kommer, som en fjellprest beskriver det: "fjellpresten holder foredrag for virksomheder og andre grupper om etik og livsnære temaer. Fjellpresten er specielt optaget af naturen og ønsker i sit virke for besøgende og kommunens indbyggere at vække glæde og ærbødighed i forhold til naturen." Mød præsten i fjeldet er overskriften for en anden fjellprests arbejde.

Af de mere kuriøse turistpræster i Norge er præsten, som har et sommerjob (er ellers fastansat som sognepræst et andet sted) som sømandspræst på færgen, der sejler på Geirangerfjorden. Præstens opgave er at snakke med turister og besætningen på færgen. Sidste år var der 700.000 turister. Nu kan filmen: Bølgen (Norsk katastrofefilm) måske nok give overvejelser, hvis man sejler lige netop på denne fjord, men det er ikke baggrunden. Det, man vil tage alvorligt, er i sin yderste konsekvens gå-kirken. Kirken er som et tilbud – en snak eller som det beskrives: åndelig vejledning i den pause, som færgeturen giver. Det må forstås som autobanekapellet på den tyske motorvej og lufthavnskapellet i enhver international lufthavn.

PILGRIMSPRÆSTER

Det store i Norge, hvor der satses rigtig mange penge, er omkring pilgrimsrejsende. Her er Nidaros domkirke i Trondheim helt central. I den helt forkromede model var der i første omgang budgetteret med en byggesum på 236 mill. NOK og 50 mill. NOK i drift til et pilgrimscenter. Her skulle ansættes 12 pilgrimspræster. Virkeligheden blev noget anderledes, da der i dag er ansat 1 pilgrimspræst, og der er et årsbudget på 1,3 mill. NOK.

Nidaros Pilgrimscenter havde i 2017 besøg af 1.172 personer, som var afsted i mere end 1 dag. 1/3 tyskere, 1/5 nordmænd, 1/10 hollændere, resten mest andre europæer. 1.498 personer var på dagsture.

Viborg stifts pilgrimspræst har været medhjælp på Pilgrimsgården i perioder.

Der er et udbygget net af pilgrimsveje i Norge, og for øjeblikket arbejdes der på en kystpilgrimsrute.

Der er udarbejdet en national strategi mellem div. ministerier og kirke departementet om pilgrimsveje. Her hedder det bl.a. – ”at pilgrimsvejene er en vigtig del af den europæiske kulturarv og giver et unikt møde med norsk natur, kultur minder, kultur, tro og mennesker.”

MASSETURISME

Som det er tydeligt fra Tromsø, kan man i Norge opleve en masseturisme, som vi vel kun kender fra København. Når et krydstogtskib med 6.000 passagerer lægger til kaj i Honningsvåg, hvor man gerne vil se kirken (den eneste bygning, som stod tilbage efter krigen) på vej imod Nordkapp, samtidig med at der er begravelse, så er der et problem. Som kirkeværgen udtrykte det med nordnorsk sendrægtighed: ”Det er mange folk og kaoslignende tilstande.”

NIDAROS-DOMKIRKE

- Norges nationalhelligdom. Domkirken fremstår som noget ganske særligt. Denne forpligtelse har man taget på sig, ved at hele området omkring Domkirken er indrettet, så det kan modtage turister. Der er museer og informationshus med billet salg, souvenirsalg, toilet og cafe. Der tages entré for besøg i Domkirken. Til søndagens gudstjeneste er der foldere med forløb, og der gøres noget særligt ud af at præsentere kirkens 3 orgler.

Finland – Sverige:

I begge lande anvendes betegnelsen turistpræst for de præster, som betjener landets egne turister på specielt de spanske feriedestinationer.

I Finland – den evangelisk-lutherske kirke - har man også turistpræster i områder med mange turister – specielt Lapland. Dette kan føres tilbage til før år 2000. Man taler om turistkapeller og turistkirker. Disse blev bygget i 1990'erne og finansieres af den samlede kirke. Arbejdet i Lapland organiseres fra Uleåborg/Oulu stift i samarbejde med de enkelte menigheder. I 2016 blev der brugt 175.000 Euro på turistarbejdet i Lapland – heri medregnet aflønning af 1 turistpræst.

Arbejdet beskrives som: at holde gudstjeneste, andagter, koncerter og kirkelige foranstaltninger. Der kan aftales sjælesorg med turistpræsten.

I Sverige bruges betegnelsen turistpræst ikke nationalt. Det, som vel kommer nærmest, er pilgrimspræst, som der er en del af specielt ved domkirkerne. Som en sommeraktivitet i Sverige beskriver man pilgrimsvandring, hvor kirkerne ligger som perler på en snor. Den svenske kirke har en app., som giver adgang til alle de oplysninger, man måtte ønske sig om aktiviteter eller kontakter til svenske kirker.

Det specielle i Sverige er de mere end 400 ”Sommerkirker”- eller ”Sommeråbnkirker”. Nogle betegner man også vejkirker og skærgårdskirker. Og her betyder det ikke bare en kirke, der ikke er aflåst, men at kirkerne så at sige er betjent. Der er personale i kirken, så der er mulighed for at få noget at vide om kirken – eller måske en samtale om noget mere alvorligt. Der serveres kaffe og kage. Og så er der selvfølgelig gudstjenester, andagter (hver dag) og koncerter.

Den svenske kirke arbejder på at udvikle kirkerne som besøgs mål, så alle kan få del i den ”fantastiske kir-

kelige kulturarv", siger Henrik Lindblad, ansvarlig for kulturarvsspørgsmål i den svenske kirke. Som det præsenteres på den svenske kirkes hjemmeside: *Kyrkobyggnaderna tillhör oss alla och de berättar om kristen tro, men också om landets och den lokala platsens historia. Under sommaren håller många kyrkor extra öppet för den som vill upptäcka kulturarvet, gå på gudstjänst, andakt, konsert, utställning eller något annat arrangemang. Eller lidt mere i børnehøjde: Kyrkor är gratis att besöka och där finns det massor av spännande, roliga saker att titta på. Passa på att leka lite detektiv. Kan du hitta en Duva, ett Äpple, ett Lamm, en Fisk, ett Skepp, en Örn, ett Lejon, en Tjur, en Ängel och ett Träd.*

Erfaringer, som er værd at tage med fra Sverige, er sommerkirke-begrebet. Den åbne kirke, hvor der er nogen til at tage imod. Det er gæstevenskabstanken i praksis.

Tyskland

"For Østfrisland har turisme stor erhvervsmæssig betydning og giver mange arbejdspladser. I arbejdsfællesskabet "Kirke i Turisme",.....er der mange af kirkens medarbejdere, der er engageret. De udveksler erfaring og ideer og mødes hvert år med kurlledelsen.

Her bliver det tydeligt, at der er et tæt net mellem kirke og turisme. Under "Kirke i Turisme" hører bl.a. den garanteret åbne kirke, cykelstikirker, steder til eftertanke og møde, kur- og feriesjælesorg, "Kirke på vej" på campingpladser, pilgrims – og eftertænksomme-vandringer, kirkerundvisninger og det årlige Nordsøløb " (Dr. Detlef Klahr).

Dette citat giver et godt billede af, hvad der sker i kirken i turistområder i Tyskland. "Kirke på vej" er det gamle begreb, som også før har været kendt på Vestkysten. Det er typisk tyske unge, som tager rundt på campingpladser og laver aktiviteter med kirkeligt indhold for specielt børn.

At citatet stammer fra Østfrisland er ikke et tilfælde. Tidl. Oberkirchenrat Michael Schneider var for mere end 30 år siden præst på en af de østfrisiske øer. Da han kom dertil som ung præst, var forventningen, at han kun betjente sognemenigheden. De mange turister var velkomne til gudstjeneste og koncerter som alle andre, men der blev ikke gjort noget specielt for turister. Michael Schneider så nogle muligheder i de mange turister og begyndte at lave arrangementer, som talte specielt til turisterne. Og det, som bl.a. Schneider satte i gang dengang. Betyder i dag, at den hannoverske kirke på forhånd har tildelt hver af de østfrisiske øer en ekstra præst – uanset øens indbyggertal.

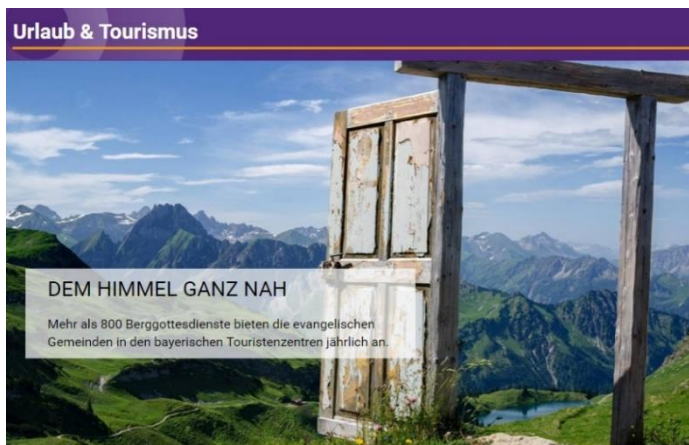
Urlaubsseelsorger bruges i den tyske kirke som en parallel til turistpræst. Den tyske evangeliske kirke er samlet i Evangelische Kirche in Deutschland – EKD. Under EKD's udenlandsafdeling hører Urlaubsseelsorge eller Tourismeseelsorge, som det nok er ved at ændre navn til. Der er 3 måder, man kan blive udsendt på: en fast stilling i et fremmed land (84 præster), pensioniststilling (26 præster) eller i et ferieområde (85 steder betjent af ca. 130 præster). Hertil kommer 10 krydstogtskibe, hvor der er præster med på ca. 70 rejser.

En Urlaubsseelsorger er en sognepræst, en præst ansat i en anden stilling eller en pens. præst, som ønsker at holde halv ferie i et fremmed land. Man er typisk afsted i 2-3 uger, og mange har familien med. Man anvender halv ferie og aflønnes med 30 euro pr. dag. Kørsel mellem kirker på feriestedet betales. Hvert år i marts/april afholdes et 2 dages seminar, hvor man orienterer om arbejdet generelt og specifikt. Det forventes, at en Urlaubsseelsorger holder mindst en gudstjeneste typisk i f.m. weekenden og herudover et ugentligt arrangement. Det kan være andagt på stranden, pilgrimsture, aftensang osv.

Visse af landskirkerne bruger også Urlaubsseelsorger internt i turistområder for at aflaste de faste præster, idet man er klar over, at arbejdet med turister er for stor en belastning til, at det kan rummes i den normale normering.

Den hannoverske og den bayerske evangelisk-lutherske kirke skiller sig ud. Og enhver, som ønsker at få gode ideer til, hvad man kan lave for og med turister, bør besøge de respektive kirkers hjemmesider. Her et lille udsnit:

- Friluftsgudstjeneste
- Bjerggudstjeneste (mere end 800 pr. år)
- Bjergspiritualitet
- Åben kirke
- Pilgrimsvandring
- Kirke på vej
- STILLEerLEBEN (oplevels stilhed)
- Evangelisk motorcykel
- Passionsspil
- Billede og budskab
- Kirkemusik
- Tilbud i det grønne
- Sjælesorg
- Cykelstikirke
- Pilgrimskirke
- Ferieforedrag
- Kirkerundvisning
- Meditative spadseretur
- Fortælleaftner ved bål
- Familieeftermiddage i skov
- Gudstjeneste
- Andagt
- Koncert
- o.m.m.

FINANSIERING

- Hannover: Den regionale kirke i ferieområdet er opdelt i fire regioner for turistarbejde, der følger kirkelige grænser. En sekretær/referent på 50% finansieres i hvert område, og der er planlagt en overordnet referentstilling på 100% for Nordsøregionen. Et tidligere tilskud til stærke turistområder eksisterer ikke længere. Kun de østfrisiske øer har 100% præstestilling ekstra pr. ø uanset medlemstal. Der er afsat 60.000 euro til særlige projekter. Ansøgning til landskirkens "turistkontor" – Haus kirchlicher Dienste.

- Bayern: Menigheder i særlige turistområder med mere end 300.000 overnatninger modtager et tilskud fra kirkeskattefondens til sognepræstestillinger (evt. andele). Derudover er der omkostningsstøtte til arrangementer. Til beregningen anvendes antallet af deltagere, som menighederne selv indrapporterer. For feriebjergmenigheder betyder det et tilskud på mellem 5.000 og 40.000 euro pr. år afhængigt af arrangementer og antallet af overnatninger.

- Nordkirken: Ved landssynoden i november 2014 blev det besluttet at oprette en fond til kirke og turisme på 4,5 mio. euro til anvendelse i løbet af 10 år. Ansøgningsberettigede er provstier og landskirken. Projekter skal indeholde en udbygning af arbejdet med kirke og turisme. Der kan søges på nye projekter og op til 50% på bestående projekter. Refinansiering af bestående projekter kan kun ske, såfremt nuværende kapital indgår. Ansøgning til Landskirkeforvaltningen.

Herudover blev det besluttet, at der hvert år skal afholdes en fagkonference (Fachkongress), hvor alle fra kirkens områder, der har noget at gøre med turisme og turistbranchen, inviteres. Meningen er, at der skal knyttes kontakter og oprettes netværk. Sidste konference var i marts d.å. med temaet: "Kann Kirche Kultur?" - was Kirche und Kulturtourismus verbunden.

I projektarbejdet forud for Nordkirkens vedtagelse i 2014 slår man fast, at det moderne menneske har en "søgen efter spirituel erfaring" som så i virkeligheden betyder "at finde sig selv" (Reise ins ich). Som tidligere nævnt ligger heri også en fysisk rejse (reisen til hellige steder). Man siger, at der er en søgen efter det oprindelige versus teknik, til det autentiske versus det digitale, til ro og fred versus mas-

seturisme, til afsondrethed versus forgængelighed, til det skønne versus det triste, til det sublime versus det banale. Mange mennesker har en søgen efter et oprindeligt liv med forventning om lykke, hvilket så netop tangerer det religiøse.

Ferien bliver til familiens højtid. Turister går til gudstjeneste og ønsker kirkelige handlinger. Kirken på feriestedet bliver til hjemme-kirke. Menigheden bliver en gæste-givende menighed, da det, som sker i menigheden, bliver præget af turisternes ønsker og behov. Der, hvor det går godt, smelter hjemmehørende og turister sammen i een menighed.

Præster i sogne med mange turister må udvikle på måden at holde gudstjeneste og kirkelige handlinger på (f.eks. sprog), herudover: presse og kommunikation, fundraising, netværk med ikke-kirkelige partnere (turistforeninger, kommune osv.)

Dette fører til konklusionen: *De fleste præster i ferieområder er overbelastet af arbejde. Der skal ansættes flere præster og kirkemusikere.*

BYKIRKERNE i Tyskland

Når man besøger en større tysk by, er der normalt mulighed for at komme til middagsandagt i en kirke i byens centrum. Typisk er det en kort andagt, som tager udgangspunkt i, at der er turister tilstede. Det gælder såvel sprogligt som indholdsmæssigt. Musikalsk præsenteres typisk kirkens orgel – ofte med kendt musik. De tyske præster gør meget ud af situationen. Det kan handle om det at rejse, at have fri, at det lige har været en højtid. Formen er ikke den tungere teologi, men indholdsmæssigt noget til at tage med sig ud af kirken.

I en del kirker holdes fredag middag en fredsandagt. Det gælder kirkerne, som er med i Nagelkreuzgemeinschaft – et verdensomspændende netværk med tætte bånd til katedralen i Coventry (bombet under anden verdenskrig). Fredsbønnen herfra vil typisk være omdrejningspunkt.

Selvom der ofte betales entré for at besøge kirkerne, gælder dette naturligvis ikke til andagt. Typisk er der personer ved indgangen, som spørger, om man vil til andagt, for ellers er kirken lukket. Det lykkes ikke altid at få alle, som er i kirken, til at blive siddende i den korte tid, andagten varer, men der er forbavsende mange, som bliver.

At være der, hvor mennesker er – Sein, wo die Menschen sind

- er overskriften over en rapport om kirke og turisme i Soltau provsti fra 2009 – revideret i 2014.

I Soltau provsti er der 4. mill. overnatninger og 8 mill. dagsturister. Områdets turisttema er: By – Land – Sjøv/Oplevelse (Stadt – Land – Spass).

Hvad vil vi? Spørges der i indledningen, og svaret er: Guds ord og gerninger gælder alle mennesker (Joh. 1,9?). Kirken kan ikke bare vente på, at mennesker kommer til den – kirken må langt mere gå derhen, hvor mennesker er. Der er en ganske særlig mulighed, når mennesker er på ferie.

Det, kirken gerne vil, er: at mennesker i det fremmede skal finde den kirkelige hjemstavn – at mennesker i det fjerne opdager det nære. "In der Fremde kirchliche Heimat finden. In der Ferne das Nahe entdecken."

Herefter følger en analyse af alle de steder i provstiet, hvor der er turister – campingpladser, feriecentre- og parker, hoteller, kursteder osv.

Der er de umiddelbare kirkelige tilbud: Åbne kirker, kirkemusik, kirkelige handlinger. Og så stilles 4 spørgsmål til hvert enkelt turiststed:

1. **Hvad har vi?**

Her gennemgås turiststedet grundigt. Overnatninger, besøgstal og nuværende kirkelige tiltag, så som Kirke på vej, kurpræster osv.

2. **Hvad vil vi?**

Her overvejes nye muligheder – brainstorm med udgangspunkt i det enkelte sted. Økonomiske muligheder og konsekvenser overvejes.

3. **Hvad kan vi?**

Hvad er muligt? Her besluttet indsatsen ud fra personaleressourcer og økonomi.

4. **Hvem gør hvad?**

- a. Provstiets opgave
- b. Sognets opgave

Herudfra har man udarbejdet en samlet plan for kirke og turisme i Soltau provsti.

AFSLUTNING

At rejse er at leve – eller – Livet er en rejse. To sider af samme sag – eller livet set på to måder.

Nærvende rapport skulle gerne vise, at kirke og turisme ikke er hinandens modsætninger, men at kirke og turisme kan gå hånd i hånd. Måske ikke, at ferie er den nye religion og kristendommens arvtager, men derimod at ferie giver en ro til at finde sig selv, mening med livet eller i det mindste se et glimt af skaberværket.

Nu har rapporten anvendt ordet turist, som det blev beskrevet i indledningen, men ingen ønsker at være turist. Vi vil alle gerne være gæster. Derfor er der noget at lære i begrebet "gæstevenskab", både som det praktiseres i Tyskland, der hvor man sætter frisk vand frem i våbenhuset og i Sverige, hvor man har de "be-tjente" sommerkirker. I det hele taget billedet af at finde hjem i det fremmede – det nære i det fjerne. Feriekirken som "min" kirke – den kirke, som jeg bruger.

Autenticitet, troværdighed og ærlighed i det, kirken arrangerer for sine gæster og fastboende, er afgørende. "Som om" arrangementer – gudstjenester, koncerter o.a. – falder til jorden. Som gæst og som fastboende vil man møde en kirke, som er "rigtig" – en kirke, som har en ide og et formål med det, man gør. Man vil møde engagerede mennesker, som brænder for det, de gør.

Åbne kirker såvel i indhold som rent fysisk. Kirken skal være et sted, hvor man kan komme – finde ro, tænde et lys, bede en bøn, se og opleve. Når man i Tyskland taler om den garanteret åbne kirke, så betyder det, at man garanterer, at kirken er åben – at døren ikke er låst, men også, at gæster er meget velkomne.

Ressourcer kan man altid diskutere, men lad mig her bare nævne konklusionen fra Nordkirken: *De fleste præster i ferieområder er overbelastet af arbejde*. Indbyggertal og præstenorm kan i ferieområder ikke opgøres på normalvis, da mange gæster på en eller anden måde skal indregnes. Der er heller ikke tvivl om, at der i sogne med mange gæster er behov for flere midler til aktiviteter i ferietiden, end sognes indbyggerantal normalt vil udløse. (Budgetmodeller som f.eks. Varde-modellen kommer her helt til kort - undtagen hvad angår kirkelige handlinger). Ressource kan man også vende rundt. For gæster er vel også en ressource. Måske ikke arbejdsmæssigt, men mange gæster er med til, at der i små sogne kan arrangeres ting, som man ellers ikke ville have mulighed for.

Samarbejde og netværk er væsentligt, når man taler om kirke og turisme. Netværk til inspiration og som interessefællesskab mellem sogne, men også netværk med ikke-kirkelige partnere. Herunder samarbejde med turistforeninger, kommuner og det lokale turisterhverv.

Slutteligt kan man spørge: Hvad vil vi? Eller måske: Vil vi? Vil vi gæsterne, som kommer i vore sogne eller så vi hellere, at de blev væk? I Sydeuropa kunne man på en husmur for et stykke tid siden læse: Turister er terrorister! Eksemplet med begravelsen i Honningsvåg er et godt skrækeksempel. Men måske netop et eksempel på, hvor galt det kan gå, når man ikke samarbejder. Vi kan godt overveje: vil vi? Men virkeligheden er, at vi har mange gæster i vores område, og det ændrer vores større eller mindre imødekommenhed ikke på. Så spørgsmålet for mig at se er kun det ene: Hvad vil vi?

Og for at finde ud af, hvad vi vil, er det oplagt at sætte et arbejde i gang ud fra Soltau-modellens 4 spørgsmål: Hvad har vi? Hvad vil vi? Hvad kan vi? Hvem gør hvad?

ANBEFALINGER

– der er lette at gå til

Udvide *Kirke på kysten* til sognene ved Ringkøbing Fjord (syd-øst), da der er geografisk sammenhæng
Garanteret åbne kirker i hele området i samme tidsrum

Gæstevenskab i kirken – gæster føler sig velkomne (frisk vand sat frem, cykelpumpe til låns, skriftlige oversættelser til gudstjenester, dansk-tysk salmebog o.lign.)

Arrangementer/gudstjenester med udgangspunkt i naturen – det gæsten kommer for

-på længere sigt

Gennemgang af kystsognene i Ribe Stift ud fra Soltau-modellen (Kan udvides til hele Vestkysten)

Formaliseret samarbejde/netværk med turisterhvervet

Turisme i kirkerne i købstæderne

Litteraturliste mv.

3 små hæfter: Pfarrdienst im Ausland – Pfarrerinnen und Pfarrer. Pfarrdienst im Ausland - Pfarrerinnen und Pfarrer im Ruhestand. Vor der Ferne nicht nur träumen. EKD

Aspekte des religiös motivierten Tourismus in Europa heute. Motivation, Ziele, Trends. Stefan Gatzhammer. Pilgern, Band 10.

Dansk feriehusturisme. Et udbudsperspektiv på feriehuset og dets brugere. Larsen, Jacob Roesgaard Kirkegaard. Aalborg Universitet, 2010

Call for Abstracts 11th Annual. International Religious Tourism and Pilgrimage (IRTP) Conference. Beograd. June 2019

EN KYRKA MITT I FÖRÄNDRINGAR - Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland åren 2000–2003

fjellprest.no

Grüss Gott. Magazin der evangelischen Kirche für Kur und Urlaub 2019

Han er sjømannsprest på turistferje i Geiranger i sommar. nrk.no

Heilige Orte, sakrale Räume, Pilgerwege. Möglichkeiten und Grenzen des Spirituellen Tourismus Sachsen-Anhalt Ministerium für Wirtschaft und Arbeit. 2006

”Herre, visa mig din väg och gör mig villig att vandra den” -En studie om pilgrimsfärden och dess funktion. Lisa Weeks, Lärarexamen 270hp, Religionsvetenskap och lärande, Malmø

hytteavisen.no

Kirche im Tourismus - Erlebniswelt Heide – Empfehlungen für den Kirchenkreis Soltau erarbeitet vom Ausschuss „Kirche im Tourismus“ des Kirchenkreistages Mai 2009 - Aktualisierte Fassung Juni 2014

kirche-tourismus-bayern.de/Kirkestrid om religiøs turisme i Norge. Kristelig Dagblad, 14. Maj 2009

kirchliche-dienste.de/arbeitsfelder/arbeitswelt

Kortlægning af sommerhusområder i Danmark – med særligt henblik på affaldshåndtering. Center for Regional og Turismeforskning, 2015

Kulturfaktor Spiritualität und Tourismus Sinnorientierung als Strategie für Destinationen, Forord. Schriften zu Tourismus und Freizeit Band 14

kystpilegrimsleia.no

Kyrklig tidningstjänst. 13.12.2016 Kyrkostyrelsen stöder turistarbetet i Lappland

Menighedsblad for Trysil nr. 5 2016

Momente der Ökumene 2018. Årsberetning EKD

nrk.no – nyheder 29. Aug. 2018

nrk.no – Sørlandet

Reisen-Spezial – Die ZEIT nr. 11/2019

Religion, Freizeit und Tourismus. „Ich bin dann mal weg“: Religionspsychologische Überlegungen zur gegenwärtigen Popularität von Pilgerreisen. Sebastian Murken & Franziska Dambacher

Religion im Wattenmeer: Beobachtungen zu Tourismus und Religion. Marginalien Religionswissenschaftliche Randbemerkungen. 08 2016

Spirituality as a hidden tourist attraction (Dissertation) Laura Paraszthy. Budapest Business School College of Commerce, Catering and Tourism Tourism and Hotel Management 2015

Spiritueeller Tourismus als eigenständige Tourismusart? Versuch von Definition und Einordnung. Aline Sommer, 2012

Statsbudsjettet 2014 - Satsingsområder for Den norske kirke

svenskakyrkan.se

tourism-watch.de

Tourismus-Studien, Sachsen-Anhalt 19: Spiritueller Tourismus in Sachsen-Anhalt. Potenzialanalyse und Handlungsempfehlungen für eine besondere Reiseform. Magdeburg-Lutherstadt Wittenberg 2006. Ministerium für Wirtschaft und Arbeit des Landes Sachsen-Anhalt, Referat Tourismus

Vandringsturisme. tourism skåne. Rapport

V o r l a g e der Kirchenleitung für die Tagung der Landessynode vom 20.-22.11.2014

Vårt Land – 12. Marts 2015. Ulike prestetyper

Was Kirche Menschen im Urlaub bieten kann. Impulsreferat beim 1. Fachtag "Kirche und Tourismus" am 21. März 2015 im Europapark Rust. Gehalten von Oberkirchenrat Dr. Matthias Kreplin und Pfarrer Dr. Christoph Ellsiepen

Über brücken. Evangelisch-lutherisches Magazin für Emden 2/2013

Årsrapport – Statistik: N I D A R O S P I L E G R I M S G Å R D 2 0 1 7